

Китайка О. В.,

здобувач кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ДИТИНИ В УКРАЇНІ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

Анотація. У статті запропоновано визначити конституційно-правові гарантії прав і свобод дитини як передбачену в конституційному законодавстві систему засобів та способів, за допомогою яких відбувається реалізація, охорона й захист прав і свобод неповнолітньої особи. Незважаючи на наявність відмінностей, під час дослідження гарантій прав і свобод дитини доцільно застосовувати ті ж класифікації, що й до гарантій прав і свобод особистості, у тому числі класифікації залежно від галузевої належності норм, у яких вони закріплені (у тому числі конституційні гарантії), а також залежно від їхнього загального чи спеціального характеру (організаційно-правові й нормативно-правові гарантії прав і свобод дитини).

Ключові слова: конституційні гарантії прав і свобод дитини, гарантії прав і свобод дитини, права й свободи дитини, правове становище дитини, дитина.

Постановка проблеми. Побудова в Україні соціальної держави, визнання людини основною цінністю вимагає постійного вдосконалення механізму реалізації прав і свобод людини. Гарантії прав і свобод набувають особливого значення, коли йдеться про соціально незахищені, вразливі верстви населення. До таких верств населення належать діти.

Особливо важливою проблема гарантування прав і свобод дітей постає в умовах економічної кризи й сучасних суспільних подій. Про це свідчить те, що на початку березня 2015 р. Уповноваженим Президента України з прав дитини М.М. Кулебою в складі ініціативної групи підготовлено для розгляду у Верховній Раді України проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми», що передбачає посилення захисту прав дітей, зокрема дітей, які були переміщені із зони проведення антитерористичної операції [1]. Отже, важливим науковим завданням є забезпечення як цієї ініціативи Уповноваженого Президента України з прав дитини, так і повсякденного ефективного функціонування механізму реалізації прав і свобод дитини шляхом дослідження такого його елемента, як гарантії прав і свобод дитини.

Аналіз досліджень і публікацій. В основу дослідження гарантій прав і свобод дитини лягли наукові роботи таких учених, як Т.М. Заворотченко, О.М. Кудрявцева, Н.В. Лєтова, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, Т.О. Чепульченко, О.А. Шульц та інші.

Метою статті є формулювання визначення конституційних гарантій прав і свобод дитини та розкриття їх змісту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як правило, у літературі під гарантіями прав і свобод особистості розуміються «створені державою умови, такі, що застосовуються державою, заходи (економічного, політичного, юридичного характеру), спрямовані на забезпечення людині та громадянину реальної можливості здійснення їх прав і свобод» [2, с. 267].

Н.В. Лєтова зазначає: «Дитина є дуже особливим, порівняно з іншими суб'єктами, учасником правовідносин, що обумовлено низкою факторів. До числа таких факторів належать, зокрема, вік дитини, її особистісні характеристики, участь законних представників дитини в реалізації її прав та інтересів із метою доповнення дієздат-

ності дитини» [4]. Так, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. визначає, що дитина – це особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [4].

Так, О.В. Буцько відмічає: «Специфіка правовідносин за участю дітей полягає в тому, що дитина в них стоїть ніби на другому плані, вона перебуває в залежному становищі, «під владою». <...> Однак враховуючи сучасні тенденції розвитку цих відносин, слід визнати можливість і доцільність постановки їх власної залежності в певні правові межі» [5, с. 38–39]. Учені також звертають увагу на те, що права й свободи дитини відіграють ключову роль у системі конституційних прав і свобод людини, оскільки саме вони формують конституційно-правовий статус людини та її правосвідомість на майбутнє, сприяють утвердженню поваги до прав людини як універсальної цінності [6, с. 7–8].

О.А. Шульц доходить такого висновку: «Особливість правового статусу дітей полягає в тому, що вони, з одного боку, не користуються всіма правами, які мають повнолітні, а з іншого – наділяються специфічними правами, пов'язаними з їх віком, становищем у родині тощо» [7, с. 95]. Аналогічне твердження можна сформулювати щодо гарантій: гарантії прав і свобод особистості та гарантії прав і свобод дитини, як правило, співпадають. Однак існують гарантії прав і свобод повнолітніх, що не можуть бути використані неповнолітніми, і навпаки, гарантії прав і свобод неповнолітніх, що не можуть бути використані повнолітніми.

Конституційно-правові гарантії прав і свобод дитини можна визначити як передбачену в конституційному законодавстві систему засобів та способів, за допомогою яких відбувається реалізація, охорона й захист прав і свобод неповнолітньої особи.

Під час класифікації гарантій прав і свобод дитини доцільно ґрунтуватися на доктринальних підходах до класифікації гарантій прав особистості. Конституційно-правові гарантії прав і свобод дитини виокремлено на підставі галузевої належності норм, у яких вони закріплені. Проте існують також інші підстави для класифікацій.

Так, залежно від характеру гарантій прав і свобод особистості вчені пропонують класифікувати їх на групи, відмежовуючи умови й заходи юридичного характеру від усіх інших. В.Ф. Погорілко писав про загальносуспільні (або загальносоціальні) та юридичні гарантії [8, с. 41], а П.М. Рабінович – про загальносоціальні (політичні, економічні, духовно-ідеологічні) та спеціальні гарантії [9, с. 7–8]. Однак найбільш детальну класифікацію гарантій прав особистості надала в дисертаційному дослідженні Т.М. Заворотченко. Вона запропонувала виокремлювати низку видів гарантій, поділяючи їх на нормативно-правові та організаційно-правові гарантії, у свою чергу класифікувавши кожен із цих видів гарантій на додаткові підгрупи [10, с. 199–204].

Нормативно-правові гарантії прав і свобод дитини в Україні – це сукупність правових норм, що закріплюють систему засобів та способів, за допомогою яких відбувається реалізація, охорона й захист прав і свобод неповнолітньої особи.

Багато нормативно-правових гарантій прав і свобод дитини базуються на відповідних нормах Конституції України, а отже, є

конституційно-правовими гарантіями прав і свобод дитини. Вивчення літератури про правове становище дитини в Україні надає підстави для висновку, що вчені інколи допускають плутанину, коли йдеться про права дитини та про відповідні гарантії. Так, аналізуючи конституційні права й свободи дитини, Т.О. Чепульченко пише: «В Україні на конституційному рівні закріплено права дитини. Конституція, зокрема, проголошує рівність прав дітей (ст. ст. 24, 52), охорону дитинства (ст. 51), заборону насильства над дитиною та її експлуатації (ст. 52), право на життя (ст. 27), захист і допомогу держави дитині, позбавленій сімейного оточення (ст. 52), право на освіту (ст. 53)» [11]. Однак із цим твердженням важко погодитися. Право на життя, право на освіту – це дійсно права дитини. Проте заборона насильства над дитиною та її експлуатації, захист і допомога держави дитині, позбавленій сімейного оточення, – це не права дитини, а нормативно-правові гарантії прав і свобод дитини.

Важливою рисою нормативно-правових гарантій прав і свобод дитини в Україні є те, що більшість відповідних норм систематизовано в Законі України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. Відповідно до цього закону охорона дитинства – це система державних і громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, усебічного виховання й розвитку дитини та захисту її прав, а завданням законодавства про охорону дитинства є розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів із метою захисту прав і свобод дитини в Україні [4].

У Законі України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. немає окремого розділу про гарантії прав дитини. Загалом у ньому поділ на розділи є досить умовним, а назви розділів не завжди точно відображають їх зміст. Наприклад, Розділ II «Права та свободи дитини» охоплює такі права, як право на життя й охорону здоров'я, права на ім'я та громадянство, право на достатній життєвий рівень, право на вільне висловлювання думки й отримання інформації, право на захист від усіх форм насильства. Однак відповідні норми містять не лише права, а й деякі гарантії цих прав, здебільшого нормативно-правові.

Також у Розділі II зосереджено не всі права дитини, про які йдеться в Законі України «Про охорону дитинства». Наприклад, право дитини на контакт із батьками, які проживають окремо, включено до Розділу III «Дитина і сім'я», а право на освіту – до Розділу IV «Дитина і суспільство» тощо. Норми цих розділів також закріплюють низку нормативно-правових гарантій відповідних прав і свобод дитини.

Незважаючи на певні недоліки Закону України «Про охорону дитинства», сама наявність такого нормативно-правового акта свідчить про надзвичайну увагу до проблеми охорони прав дитини в Україні, адже далеко не в кожній зарубіжній країні є аналогічні закони.

Розглядаючи нормативно-правові гарантії прав і свобод дитини, які водночас є конституційно-правовими гарантіями, слід зауважити, що коли йдеться про гарантування прав дитини, часто утворюються права або обов'язки для інших осіб, без надання відповідних прав самій дитині [12, с. 196]. Це відбувається з огляду на основну особливість реалізації прав дитини, яка полягає в тому, що у зв'язку з відсутністю повної дієздатності права дитини значно частіше, ніж права повнолітніх осіб, реалізуються іншими суб'єктами: батьками, опікунами, піклувальниками, усиновлювачами, державними органами тощо. При цьому в законодавстві містяться відповідні застереження для осіб, які зобов'язані правами дитини, наприклад, щодо того, що «здійснення батьками своїх прав та виконання обов'язків мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності», «батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини» [13].

Також ця характерна риса надає вченим підстави відмічати, що під час розгляду нормативно-правових гарантій прав і свобод дитини доцільно вести мову й про гарантії обов'язків повнолітніх осіб щодо дітей. Наприклад, досліджуючи конституційний обов'язок батьків піклуватися про дітей, С.Б. Кордуба зазначила: «У юридичній літературі <...> більше уваги приділяється гарантіям прав і свобод, а не гарантіям обов'язків, хоча гарантії необхідні як для реалізації прав і свобод, так і для реалізації обов'язків людини й громадянина. Гарантії є необхідними умовами дотримання та виконання конституційних і галузевих обов'язків» [14, с. 127]. Л.С. Казакова також звертає увагу на зв'язок конституційних прав неповнолітніх із відповідними обов'язками батьків [15]. Безперечно, гарантії виконання батьками своїх обов'язків щодо дітей посідають чільне місце серед нормативно-правових гарантій прав і свобод дитини.

Організаційно-правові гарантії прав і свобод дитини в Україні – це утворення, організація й діяльність органів публічної влади та їх посадових осіб, організацій, інших інститутів та уповноважених осіб щодо реалізації, охорони й захисту прав і свобод неповнолітньої особи.

Організаційно-правові гарантії прав і свобод дитини ґрунтуються на ст. 1 Конституції України, яка встановлює, що Україна – це демократична, соціальна, правова держава.

Гарантуванню прав і свобод дитини на національному рівні сприяє належне функціонування низки органів публічної влади, які задіяні в гарантуванні прав і свобод особистості: Президента України, який визнається гарантом прав і свобод людини й громадянина (ст. 102 Конституції України); Верховної Ради України, що законами визначає права й свободи людини та громадянина, гарантії цих прав і свобод, а також основні обов'язки громадянина, засади регулювання охорони дитинства (ст. 92 Конституції України); Кабінету Міністрів України, який вживає заходи щодо забезпечення прав і свобод людини й громадянина (ст. 116 Конституції України), та інших центральних органів виконавчої влади; місцевих органів виконавчої влади – місцевих державних адміністрацій, які на відповідній території забезпечують дотримання прав і свобод громадян (ст. 116 Конституції України); Конституційного Суду України, на який покладено також вирішення питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України й надання офіційного тлумачення Конституції України та законів України (ст. 147 Конституції України); судів загальної юрисдикції, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124 Конституції України); Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; правоохоронних органів (уповноважених підрозділів органів внутрішніх справ, приймальників-розподільників для дітей як спеціальних установ органів внутрішніх справ тощо).

Особливості організаційно-правових гарантій прав і свобод дитини, що встановлені в конституційному законодавстві, полягають у тому, що в системі органів публічної влади існують спеціальні органи та установи, які допомагають у захисті прав дитини. Наприклад, відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. здійснення соціального захисту дітей і профілактика серед них правопорушень покладається в межах визначеної компетенції на такі органи: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей (нині – Міністерство молоді та спорту України); відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ; приймальники-розподільники для дітей як спеціальні установи органів внутрішніх справ; школи соціальної реабілітації

та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

Також у здійсненні соціального захисту й профілактики правопорушень серед дітей у межах своєї компетенції беруть участь інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування. Такими є, наприклад, органи опіки й піклування, що функціонують на підставі Правил опіки та піклування, затверджених Наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 травня 1999 р. № 34/166/131/88, а також Уповноважений Президента України з прав дитини, якій діє на підставі Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини, затвердженого Указом Президента України від 11 серпня 2011 р. № 811/2011.

У процесі гарантування прав і свобод дитини задіяні не лише органи та посадові особи органів публічної влади, а й окремі члени та інститути суспільства. Найбільш важливу роль у цій сфері відіграють адвокатура й громадські організації правозахисного спрямування, різноманітні благодійні фонди, засоби масової інформації тощо. Організаційно-правовими гарантіями прав і свобод дитини є належне функціонування підприємств, установ, організацій усіх форм власності, а також зусилля виховного й освітнього характеру всіх уповноважених осіб в Україні.

Висновки. Нині не існує єдиного визначення поняття «конституційні гарантії прав і свобод дитини». У статті запропоновано визначити конституційно-правові гарантії прав і свобод дитини як передбачену в конституційному законодавстві систему засобів та способів, за допомогою яких відбувається реалізація, охорона й захист прав і свобод неповнолітньої особи. Виявлено, що вони частково співпадають із гарантіями прав і свобод особистості. Проте існують як гарантії прав і свобод повнолітніх, що не можуть бути використані неповнолітніми, так і гарантії прав і свобод неповнолітніх, що не можуть бути використані повнолітніми. Незважаючи на наявність відмінностей, під час дослідження гарантій прав і свобод дитини доцільно застосовувати ті ж класифікації, що й до гарантій прав і свобод особистості, у тому числі класифікації залежно від галузевої належності норм, у яких вони закріплені (у тому числі конституційні гарантії), а також залежно від їхнього загального чи спеціального характеру (організаційно-правові та нормативно-правові гарантії прав і свобод дитини, подальший розгляд яких є перспективним з огляду на внесення змін та доповнень до Конституції України [16]).

Література:

1. Підготовлено законопроект щодо посилення соціального захисту дітей та сімей з дітьми із зони АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/32414.html>.
2. Константинова А.В. Проблемы имплементации норм международного права по основным гарантиям прав ребенка / А.В. Константинова // Известия ОГАУ. – 2013. – № 3(41). – С. 276–278.
3. Летова Н.В. Правовой статус ребенка в гражданском и семейном праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; предпринимательское право; международное частное право» / Н.В. Летова. – М., 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.igpran.ru/prepare/avtoreferati/Letova-avtoref.pdf>.
4. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
5. Бутько О.В. Правовой статус ребенка: теоретико-правовой анализ : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.В. Бутько. – Краснодар, 2004. – 241 с.
6. Кудрявцева О.М. Конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / О.М. Кудрявцева. – К., 2014. – 20 с.

7. Шульц О.А. «Права дитини» як категорія сучасного конституційного права / О.А. Шульц // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 3. – С. 91–96.
8. Нова Конституція України: огляд, коментарі і текст Основного Закону / за ред. В.Ф. Погорілка. – К. : Правова держава, 1997. – 156 с.
9. Рабинович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П.М. Рабинович. – Х. : Право, 1997. – 64 с.
10. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Т.М. Заворотченко. – К., 2002. – 222 с.
11. Чепульченко Т.О. Деякі аспекти захисту прав і свобод неповнолітніх в Україні / Т.О. Чепульченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5518/1/10%20-%203%287%29%20-%202023.pdf>.
12. Савченко Е.С. Обязанности и права родителей по семейному законодательству и гарантии их осуществления / Е.С. Савченко // Известия Южного федерального университета. – 2006. – Т. 65. – № 10. – С. 194–199.
13. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21. – Ст. 135.
14. Кордуба С.Б. Конституционная обязанность родителей заботиться о детях в Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / С.Б. Кордуба. – Саратов, 2011. – 238 с.
15. Казакова Л.С. Конституционные права несовершеннолетних и особенности их реализации в деятельности органов местного самоуправления : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Л.С. Казакова. – М., 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mosgu.ru/nauchnaya/publications/2012/abstracts/Kazakova_LS.pdf.
16. Мішина Н.В. Конституційні права людини: до питання удосконалення регламентації / Н.В. Мішина // Юридичний вісник. – 2013. – № 3. – С. 43–46.

Китайка О. В. Гарантії прав і свобод ребенка в Україні: поняття і содержание

Анотація. В статті пропонується визначити конституційно-правові гарантії прав і свобод ребенка як передбачену в конституційному законодавстві систему засобів та способів, з допомогою яких здійснюється реалізація, охорона і захист прав і свобод несовершеннолетнего лица. Незважаючи на наличие отличий, при исследовании гарантий прав и свобод ребенка целесообразно применять те же классификации, что и к гарантиям прав и свобод личности, в том числе классификации в зависимости от отраслевой принадлежности норм, в которых они закреплены (в том числе конституционные гарантии), а также в зависимости от их общего или специального характера (организационно-правовые и нормативно-правовые гарантии прав и свобод ребенка).

Ключевые слова: конституционные гарантии прав и свобод ребенка, гарантии прав и свобод ребенка, права и свободы ребенка, правовое положение ребенка, ребенок.

Kytaika O. Guarantees of the children's rights and freedoms in Ukraine: the definition and essence

Summary. This article is dedicated to the constitutional characteristics of the children's rights and freedom's guarantees. The author defines the term 'constitutional guarantees of children's rights and freedoms' and gives proposals how to classify these guarantees. According to the author's definition, the constitutional guarantees of children's rights and freedoms are the system of tools and methods that are used to fulfill, guard and protect children's rights and freedoms. The author analyses the differences between the guarantees of children's rights and freedoms and the guarantees of the rights and freedoms of the physical person in general and concludes that the same classifications can be used. For example, these guarantees can be classified according to the branch of law (including constitutional) and according to their general or special character (organizational and normative guarantees).

Key words: constitutional guarantees of children's rights and freedoms, guarantees of children's rights and freedoms, children's rights and freedoms, legal status of the child, child.